

Андреја Михаиловић, мастер*

ПРАВО НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ КАО ИНТЕРГЕНЕРАЦИЈСКИ ФЕНОМЕН

Неопходност разматрања права на здраву животну средину у контексту интергенерацијског феномена посебно је подстакнута оптужбама да садашње генерације живе на рачун будућих нерођених генерација, што је неријетко праћено прилично бруталном реториком попут „одложене пљачке“ (као што познати еколошки активиста Пол Хокен (Paul Hawken) истиче: „Ми имамо економију гдје крадемо од будућности, продајемо у садашњости и то називамо БДП.“). У том смислу, у раду се анализира временски домет права на здраву животну средину разматрањем његове суштине, идеје интергенерацијске правде и једнакости, могућности да будуће генерације посједују права у садашњости и одрживог развоја – до данас најоптималнијег компромиса наизглед непомирљивих захтјева економије и екологије, као и интереса садашњих и будућих генерација.

Кључне ријечи: *Право на здраву животну средину. – Интергенерацијска правда. – Право будућих генерација. – Одрживи развој.*

1. УВОД

„Ако човјек икада нестане са лица земље захваљујући средствима које је сам произвео, неће се моћи дати једноставан одговор на питање – да ли је пао или је гурнут?“

E. Thompson

* Ауторка је студент докторских студија Правног факултета Универзитета у Београду, deamihailovic@gmail.com.

Посљедица демографске експанзије, неконтролисаног економског развоја и технолошке револуције је контаминација животне средине забрињавајућих размјера. Штетне емисије гасова, јонизујућа зрачења, ерозија шума, девастација терена, отпадне воде, фосилна горива и исцрпљивање иреверзибилних ресурса само су од неки од свједока агресивне и захуктале човјекове тежње да природу и њене законе подреди стихији тржишног механизма (гдје се на животну средину гледа као на једини „бесплатни ручак“). Напетост драме додатно појачава чињеница да биосфера почиње давати све ширу и живописнију лепезу одговора на тај вишедеценијски антропогени изазов – глобално загађивање, разорне климатске промјене, редукација озонског омотача стратосфере, генетске мутације организама и ширење листе угрожених биљних и животињских врста, демонстрирајући сву своју моћ да у рату против човјека однесе превагу.

2. ЕВОЛУТИВНИ ПУТ ПРАВА НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

На први поглед безазлен проблем људске околине дирнуо је у основна питања егзистенције савремене цивилизације. Суочавање са том спознајом¹ или, како каже Пјер Жорж (*Georges Pierre*), „срамном болешћу индустријских и технократских цивилизација“², резултирало је предузимањем низа правно-политичких, економских и технолошких акција, мјера и одлука, што је свеобухватно довело до релативно солидног уобличавања тог захтјева као легалног људског права треће генерације. У том смислу, многобројни савремени уставни укључују то право у корпус осталих људских права, предвиђајући посебна процесноправна средства³ за његову заштиту.

¹ Наводе се два основна разлога за ту забринутост. Један је нагло повећавање броја становника на нашој планети, а други су постојећи социоекономски модели производње. На посљедице повећања броја становника указано је још почетком XIX вијека у Малтусовој теорији о становништву, у којој је констатовано да становништво расте геометријском прогресијом, а материјални ресурси аритметичком. Дарко Симовић, Драгутин Аврамовић, Радомир Зекавица, *Људска права*, Београд 2013, 251.

² Pierre George, *Све о животној средини*, Београд 1979, 8–9.

³ Са тим циљем, грађанима и државним властима на унутрашњем плану стоје на располагању различити материјалноправни и механизми, грађанскоправног, облигационоправног, управноправног и кривичноправног карактера. Пракса Европске уније и посебно Суда Европске уније у Луксембургу потврђује став о индивидуалном карактеру тог права, посебно у оквиру „начела загађивач плаћа“, што значи да штету, уколико је није могуће санирати, треба надокнадити на извору загађивања, у ширем контексту једног од основних циљева Уније, у очувању, зашти-

Ипак, треба напоменути да животна средина првобитно није узимана у обзир приликом формулисања појединих људских права. Због тога се у ранијим међународноправним документима из области заштите људских права животна средина или уопште не среће или се само површно спомиње. Поједини елементи права на адекватну животну средину (на примјер, адекватни животни стандард, право на здравље, храну и сл.) постојали су још у Универзалној декларацији о људским правима (1948) и у оба Међународна пакта о људским правима (1966). Међутим, у то вријеме се вези између људских права и животне средине није поклањала озбиљнија пажња те тај недостатак тада није ни запажен. Касније су заговорници заштите животне средине успјели да скрену пажњу на везу између људских права и животне средине, доказујући ту везу, између осталог, постојањем појединих елемената права на адекватну животну средину у до тада прихваћеним људским правима. То су били, прије свега, право на живот, као најосновније људско право, и право на здравље, које је немогуће остварити ако је животна средина озбиљније нарушена.⁴ На тај начин, може се рећи да је право на здраву животну средину уведено у каталог људских права индиректно, тј. посредством права на живот. Ипак, значајно је констатовати да је борба за остварење права на здраву животну средину једном својом димензијом нужно покретана и вођена у односу на државу. У бројним земљама, нарочито развијеним, стварају се политичке и друге организације и ничу спонтани покрети грађана за заштиту средине. Својим активностима они утичу на стварање „еколошког“ законодавства и на предузимање других мјера државних органа ради заштите средине и утичу на понашање субјеката – загађивача средине.⁵ У знак подршке националним напорима јавља се такође велики број политика које на регионалном нивоу промовишу питања животне средине и еколошке правде.⁶ Треба истаћи Афричку повељу о људским прави-

ти и побољшању квалитета животне средине. Небојша Вучинић, *Основи људских права и слобода*, Подгорица 2001, 192.

⁴ Вид Вукасовић, *Међународноправно регулисање права на здраву животну средину*, Београд 2003, 80.

⁵ Мирослав Рабасовић, *Право на здраву животну средину као основно право човека*, Београд 1986, 104.

⁶ Појам „еколошка правда“ везује се за развој еколошких покрета шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека. Једна група аутора дефинише тај појам преко већ постојећих теорија о правди (попут Ролсове теорије о социјалној правди), гдје се под еколошком правдом подразумијева равномјерна дистрибуција природних ресурса као исход друштвеног договора. Друга група аутора своје виђење еколошке правде заснива на елементима који су садржани у захтјевима еколошких покрета који наглашавају потребу за партиципацијом јавности у питањима које се односе на животну средину. Patricia L. Eastaеl, *Justice Connections*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2013, 288.

ма и правима народа (*African Charter on Human and People's Rights*) као први регионални документ о људским правима којим је препознато право људи да живе у здравом окружењу са позивом државама потписницама да обезбиједи „да сви људи имају право на генерално задовољавајуће животно окружење које је повољно по њихов развој“.⁷ Интересантно је да је у Афричкој повељи о људским правима право на здраву животну средину конституисано као колективно право народа. На тај начин, право на здраву животну средину данас представља непорециво најразвијеније и правно најзаштићеније право треће генерације⁸, посебно на унутрашњем плану, иако је свијест о потреби његове међународноправне заштите релативно новијег датума.

Први озбиљнији структурисани напори у тој области забиљежени су тек последњих деценија XX вијека, а за њихово одијевање у правно рухо заслужна је завршна Декларација конференције Уједињених нација о људској околини, одржана јуна 1972. године у Стокхолму, чије се доношење често означава „почетком еколошког доба“. Декларација садржи 26 принципа заштите животне средине са намјеном да послуже као основ регулативе те области за национална законодавства држава које су је прихватиле. У првом принципу се наглашава да „човјек има основно право на слободу, једнакост и адекватне животне услове у животној средини чији квалитет омогућава достојан живот и благостање. Човјек је како стваралац, тако и исход своје околине и оба та аспекта човјекове околине, како природни тако и створени, имају значај за његово добро и за уживање основног људског права – права на живот“.⁹

Док је поменута декларација мета честих критика да садржи политички некоректан призив, Декларација у Рију о околини и развоју од 1992. године примјетно резервисаније приступа формулисању права на животну средину („људска бића... имају право на здрав и продуктиван живот у сагласју са природом“), апострофирајући дужност држава да штите животну средину, а избјегавајући да говори о самом праву на њу. Пропуст да се у тој декларацији јаче нагласи то

⁷ Environmental Justice – Comparative Experiences in Legal Empowerment, 2014, <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Access%20to%20Justice%20and%20Rule%20of%20Law/Environmental-Justice-Comparative-Experiences.pdf>, 1. април 2017; Carmen Gonzales, *An Environmental Justice Critique of Comparative Advantage: Indigenous Peoples, Trade Policy, and the Mexican Neoliberal Economic Reforms*, Seattle 2011, 727.

⁸ Полазећи од критеријума времена установљавања, људска права се према времену настанка дијеле на права прве, друге и треће генерације, при чему се право на здраву животну средину сврстава у трећу генерацију (уз право на самоопредељење, развој, мир и безбједност).

⁹ Стеван Лилић, *Еколошко право*, Београд 2010, 86.

право довео је до настанка неизвјесности и дебате о одговарајућем мјесту људских права у развоју међународног еколошког права.¹⁰ Двије године касније, Поткомисија за превенцију дискриминације и заштиту мањина УН (сада Поткомисија за унапријеђење и заштиту људских права) предложила је текст Декларације принципа људских права и животне средине много конкретније од првог начела Стокхолмске декларације и Декларације из Рија. Она прокламује да „свако лице има право на безбједну, здраву и еколошки очувану животну средину“ и на „животну средину која је подобна да једнако задовољи потребе садашњих и будућих генерација“.

Традиционално, право на здраву животну средину подразумијева:

- слободу од загађења, еколошке деградације и активности које неповољно утичу на средину или пријете животу, здрављу, благостању и одрживом развоју;
- заштиту и очување ваздуха, тла, воде, мора, флоре и фауне, као и есенцијалних поступака и области неопходних за очување биолошке разноликости ситема;
- највиши стандард земље;
- сигурну и здраву храну, воду и радну средину;
- одговарајуће становање и животне услове у сигурном, здравом и еколошки уравнотеженом окружењу;
- опстанак јединствених врста и
- уживање традиционалног живота и опстанка домородачког становништва.¹¹

3. ПРАВНА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Очигледно је да је право на здраву животну средину истовремено индивидуално, дакле право сваког појединца, али и колектив-

¹⁰ Patricia W. Birnie, Alan E. Boyle, *International Law The Environment*, Oxford University Press, Oxford 2002², 252.

¹¹ Према мишљењу извјестиоца Поткомисије, наведена права су подобна за тренутну имплементацију уз помоћ права на живот, здравље, права на развој, процедуралних права на правичан поступак, учешћа у друштвеном животу и приступа дјелотворним њековима. У поменутом извјештају је истакнута блиска веза између права на адекватну животну средину и права на развој, али је он заснован на основном принципу међузависности и нећељивости свих права људских права. Милан Пауновић, Борис Кривокапић, Ивана Крстић, *Основи међународних људских права*, Београд 2007, 247–248.

но и солидарно право човјечанства као цјелине свих народа који га сачињавају. У материјалноправном и садржинском смислу, то право означава обавезу држава, међународне заједнице, и правних и физичких лица да своје понашање, живљење и функционисање, нарочито на економском и техничком плану, ускладе са природом и економским законитостима животне средине, ради њеног очувања за будуће генерације.¹²

Када је ријеч о природи и карактеру права на здраву животну средину, данас су заступљена два дијаметрално супротна схватања. Према антропоцентричном схватању, које у пракси преовладава, то је специфично људско право јер се природа, биљке, животиње и остали објекти заштите штите прије свега у интересу човјека и човјечанства.

Према екоцентричном схватању, право на здраву животну средину није људско право већ, супротно, ограничење људских права, јер је пуну заштиту природе и њених елемената могуће остварити искључиво ограничењем различитих људских активности, интереса и дјелатности. Према том схватању, природа је самостална вриједност *per se* која се штити због ње саме, а не због човјека и његових интереса. Основна препрека у практичној примјени те концепције, на садашњем степену правног развоја јесте тешко рјешиво питање правног субјективитета природе¹³, због чега се у литератури често указује на то да је тешко подвести под правну заштиту „нијеме“ субјекте каква је животна средина.

Ради даље анализе улоге тих концепција у развоју еколошког права треба истаћи изворе који се односе на примјену начела предострожности у заштити животне средине. У погледу домаћих прописа, једно од начела заштите животне средине прокламовано Законом о заштити животне средине¹⁴ јесте и начело превенције и предострожности, које подразумијева да свака активност мора бити планирана и спроведена на начин да: проузрокује најмању могућу промену у животној средини; представља најмањи ризик по животну средину и здравље људи; смањи оптерећење простора и потрошњу сировина и енергије у изградњи, производњи, дистрибуцији и употреби; укључи могућност рециклаже; спријечи или ограничи утицај на животну средину на самом извору загађивања. Истовремено је прописана обавеза државних органа да редовно, благовремено, потпуно и објективно обавјештавају јавност о стању животне средине. Појединачним прописима уређене су различите области заштите жи-

¹² Н. Вучинић, 191–193.

¹³ Весна Ракић Водинелић, „Еколошко право као право човека“, *Правни живот* 9–10/1994, 19–26.

¹⁴ Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 135/04, ..., 43/11.

вотне средине, а само неки од њих су Закон о управљању отпадом, Закон о заштити ваздуха, Закон о процени утицаја на животну средину, Закон о водама, Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, Закон о заштити природе, Закон о заштити од буке у животној средини и многи други.¹⁵

Имајући све то у виду, очигледно је да из питања правне природе права на здраву животну средину неизоставно произилази и питање циља тог права.

4. ЦИЉ ПРАВА НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ

Када говоримо о циљу права на здраву животну средину наилазимо на интересантан парадокс. Наиме, упорно се прокламује да брига о животној средини значи скретање пута са антропоцентризма на екоцентризам, тј. давање предности заштити природе на штреб материјалних потреба човјека. Међутим, право на здраву животну средину је суштински потпуно антропоцентрично право, будући да се тим правом човјек не остварује као парцијално биће – политичко, економско итд., већ интегрално, у пуном обиму свог интегритета.

Његов циљ је максимално посвећен човјеку и установљен у корист интереса његове најнасушније потребе – заштите живота и здравља. Тај циљ је уједно и основа за тумачење, које је овдје изузетно тешко јер долази до колизије више циљева од којих сви дјелују једнако приоритетни. Тај циљ се не може остварити само спорадичним козметичким поправкама постојећег стања (пооштравањем норми и стандарда, оштријим напором и санкцијама, повременим еколошким акцијама и сл.), већ само корјеним квалитативним промјенама схватања и понашања појединаца, група, органа и организација, континуираном системском ревизијом норми, измјеном планирања развоја, технике и технологије и др. Право човјека на здраву животну средину не може се остварити искључиво институционализованим средствима већ и у односима и понашањима појединаца и група ван институционалних оквира (органа, организација, правних оквира и обавеза) – неформалним и спонтаним акцијама које могу бити јавне, али и приватне и интимне.¹⁶ Разлог томе лежи у чињеници да је однос човјека према животној средини различит од односа других живих бића према „својој“ средини. Тај однос није непосредно природан, у смислу чисто инстинктивног аспекта, али је, с друге стра-

¹⁵ Вид. Заштитник грађана Републике Србије, „Заштита животне средине – уставно и законско право грађана“, <http://www.ombudsman.rs/index.php/2014-12-08-10-08-18>, 1. април 2017.

¹⁶ М. Рабасовић, 500.

не (под условом да је у складу са изворном потребом за квалитетним животом и здравим окружењем), природан у једном другом, за човјека квалитативно битнијем смислу – садржински свеобухватном, а не само строго утилитарном.

И док свијет трага за одговором како предуприједити ризик од глобалне неравнотеже и даљег нарушавања животне средине, у фокус интересовања испливава улога побољшаног управљања за одрживи развој. То се превасходно односи на то што постојећи начини управљања доводе до вишеструких депривација, маргинализација и структуралне неједнакости. У многим контекстима деградација животне средине генерише даље сиромашење и исцрпљивање природних ресурса, што резултира угрожавањем основних права. Сиромашне и угрожене заједнице пате од разних облика еколошке неправде, при чему су често немоћне да се изборе и усвоје нове еколошке трендове, што само подупире њихову постојећу маргинализацију и продубљује јаз који треба премостити.

У том контексту је и настала идеја еколошке правде – као механизма одговорности за заштиту права и искоријењивање диспропорционалних утицаја које привредни развој има на сиромашне и угрожене слојеве друштва у смислу раста загађења и деградације екосистемских услуга и неравноправног приступа природним добрима и екстрактивним ресурсима. У Декларацији из Рија прокламовано је да се „питања заштите животне средине најбоље рјешавају уз учешће свих заинтересованих грађана из свих релевантних нивоа“. Из тог разлога сваки појединац треба да има несметан приступ еколошки значајним информацијама, што је задатак државних власти, будући да оне треба да му омогуће креирање адекватне информационе базе која је неопходна за учешће у питањима која се односе на заштиту животне средине.¹⁷

Право на приступ еколошкој правди на међународном нивоу први пут је уређено Конвенцијом о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине (Архуска конвенција – *Aarhus Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental issues in the EU*). Доношењу Архуске конвенције претходило је усвајање међународних споразума који на различите начине дефинишу право на приступ еколошким информацијама и право на учешће јавности, а касније и право на приступ правној заштити у питањима која се тичу животне средине.

¹⁷ Environmental Justice – Comparative Experiences in Legal Empowerment 2014, <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Access%20to%20Justice%20and%20Rule%20of%20Law/Environmental-Justice-Comparative-Experiences.pdf>, 1. април 2017.

не. Важну улогу у развоју идеје о значају правне заштите и учешћа јавности у доношењу одлука које се односе на заштиту животне средине имала је Стокхолмска декларација, усвојена на Конференцији Уједињених нација о човековој средини. У Стокхолмској декларацији се истиче да „човек има фундаментално право на слободу, једнакост и одговарајуће услове за живот у окружењу таквог квалитета које омогућује достојанствен живот и благостање и има јединствену одговорност за заштиту и унапређење животне средине за садашње и будуће генерације“.¹⁸

Јасно је да право на здраву животну средину има изузетно велики и далекосежан утицај на човјека и сада и за убудуће. Такав значај несумњиво имају и многа друга права и слободе. Међутим, кад је реч о праву на здраву животну средину, веза између остваривања у садашњости и будућности има посебан квалитет, који се огледа у чињеници да се садашњост јавља као залога будућности, тј. само остварење тог права у садашњости представља за човјека гаранцију да ће имати будућност уопште.

5. ПРАВО НА ЗДРАВУ ЖИВОТНУ СРЕДИНУ КАО ПРАВО БУДУЋИХ ГЕНЕРАЦИЈА

5.1. Аполитичност и класна неутралност права на здраву животну средину

Данашњи свијет се показује као позорница великих неједнакости. Највећи разлог томе лежи у контрадикторности саме основе либерализма, на којој модерно друштво почива.¹⁹ Наиме, уколико сви људи имају једнака права, онда је неодржив капиталистички модел који је и сам заснован на стварању и продубљивању неједнакости. Штавише, својим фокусирањем на индивидуална права и формалну једнакост, либерализам тражи привилеговану моралну позицију, прикривајући обим у којем та иста „права“ могу довести до неједнакости и друштвене изолованости.²⁰

У бројним радовима у којима се расправља о заштити и унапређењу животне средине изражена су схватања да је питање остваривања права на здраву животну средину класно и политички

¹⁸ Мирјана Дреновак Ивановић, Сретен Ђорђевић, *Практикум о праву на правну заштиту у питањима животне средине у управном поступку и управном спору*, Београд 2013, 14–15.

¹⁹ Д. Симовић, Д. Аврамовић, Р. Зекавица, 64.

²⁰ Fiona Robinson, „Globalizing Liberalism? Morality and legitimacy in a liberal global order“, *Politics and Globalization* (ed. M. Shaw), Routledge, London – New York 1999, 154.

неутрално јер су проблеми заштите животне средине универзални. Потреба за здравом животном средином је општељудска и једнака за све људе, па се логично стиче утисак да се у тој области класни и остали групни интереси међусобно подударају. Међутим, тај утисак је сасвим варљив и погрешан јер је ријеч о постулираној, а не стварној универзалности.

Не може се порећи проста истина да питања заштите, унапрјеђивања животне средине и остваривања права на здраву животну средину нису имуна на све оштрију класну подијеленост друштва и њихов конфликт. Напротив, она показују велики сензибилитет на интеркласне противрјечности и антагонизам, као и на интракласну партикуларност заступљених интереса, будући да ни и у оквирима самих класа не постоје интересна једноличност и хармонија.

Загађење животне средине, које добија све разорније и теже облике и које постаје универзално, погађајући све земље и дијелове друштва, изазвало је примјену различитих средстава за умањење или елиминацију одређених загађивача. Међутим, сва та средства не могу спријечити загађење и деградацију средине. За остварење тог циља нужно је развијати такав начин производње који ће бити усмјерен искључиво на задовољење реалних потреба људи, што је могуће остварити само у једном сукцесивном и свеобухватном процесу који ће постепено креирати основе нових начина производње.²¹

Нужна је промишљена, стратешки постављена и циљно оријентисана акција која ће бити уздигнута изнад политике, али свјесна њеног присуства, без афирмације неке квазиуниверзалности, непостојеће аполитичности²² и класне неутралности, већ са сензибилитетом на разноликост представа, вриједности и интереса свих својих актера.

У посљедње вријеме је дошло до значајног развоја у прихватању потребе да се управља начинима који ће омогућити доступним такво управљање. Примјер тог тренда је тзв. приступ екосистему, у којем се контролишу људске активности и потребе према животној околини, за разлику од управљања еколошким процесима. Под процјеном животне средине подразумијева се процес којим се предвиђају утицаји предложених иницијатива, као што су акциони пројекти или пројекти изградње објеката, на квалитет животне сре-

²¹ М. Рабасовић, 110.

²² С друге стране, уочљиви су и тонови који на неуобичајено отворен начин приказују идеолошко-инструментални карактер људских права. Тако је, на примјер, на промоцији своје књиге *Велика шаховска табла* у Паризу, Бжежински изјавио: „Ја сам разрадио доктрину људских права као најбољи начин да се дестабилизује Совјетски савез и то је успјело“. Наведено према: Д. Симовић, Д. Аврамовић, Р. Зекавица, 65–66.

дине, и то прије њихове практичне реализације. Процјеном животне средине идентификују се могући утицаји на животну околину, предлажу мјере за ублажавање негативних утицаја и предвиђа се да ли ће бити значајних неповољних утицаја на животну околину, чак и ако се спроведу мјере за њихово ублажавање.

Процјена животне средине има два главна циља:

- да минимизира или избјегне негативне утицаје на животну средину прије него што се они јаве и
- да укључи факторе животне средине у процес доношења одлуке.

Процјену животне средине одређеног пројекта треба спровести што је могуће раније у фазама планирања и предлагања пројекта да би анализа била корисна доносиоцима одлука и да би мјере ублажавања биле укључене у предложене планове. Резултат благовремених и ефикасних процјена животне средине јесте доношење одлука на основу информација које подржавају одрживи развој. Користи од анализе утицаја на животну околину и мјера за ублажавање неповољних утицаја у раној фази планирања пројекта су: шанса да се јавност укључи у доношење одлука, повећана заштита људског здравља, одрживо коришћење природних ресурса, смањени ризици од еколошких катастрофа и повећана одговорност власти. Учешће јавности је значајан елемент процеса процене животне средине јер јачају квалитет и кредибилитет процјене животне средине. Јавност је значајан извор локалног и традиционалног знања о мјесту реализације предложеног пројекта и вјероватних утицаја на животну средину. Учешћем јавности, присталице пројекта могу добити информације, боље разумјети и одговорити на јавне интересе и обавијестити људе о одлукама.²³

5.2. Будуће генерације као титулари права

Футуристичка оријентисаност права на здраву животну средину често је на удару оних који одбацују могућност постојања права будућих генерација. Из те негације права будућих људи логично произилази да дјеловање садашњих генерација не може угрозити права будућих генерација. То даље значи да појединац не може посједовати било шта, укључујући и право, уколико није жив. Због тога је идеја да људи који још нису рођени имају права бесмислица.²⁴ Та тврдња

²³ Милорад Цакић *et al.*, *Европски оријентисани курсеви за управљање животном средином*, Ниш 2004, 8; Стеван Лилић, Мирјана Дреновак, „Управна и управно-судска заштита права на учешће јавности у стварима од значаја за животну средину у Србији“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/2009, 217.

²⁴ Wilfred Beckerman, Joanna Pasek, *Justice, Posterity and Environment*, Oxford 2004, 11–28.

је тачна у свом домену, али јој се може приговорити упућивањем на двије тачке, при чему је од помоћи дистинкција коју је направио Роберт Елиот (*Robert Eliot*).²⁵ Он прави разлику између тврдње да будући људи посједују права сада (што се означава као неконцесионо гледиште, *Non-Concessional View*) и тврдње да ће будући људи посједовати права када се роде (што се означава са концесионо гледиште, *Concessional View*).

Дакле, концесионо гледиште је подржано сљедећом линијом аргументације: када будући људи буду рођени, имаће пун правни статус и скуп интереса које треба поштовати. Као такви, ти интереси генеришу дужности према другим људима – дужност неповрјеђивања (и уз то, дужност помоћи). Ти интереси могу бити угрожени од савременика, али такође могу бити угрожени од припадника претходне генерације. Чинило би се чудним рећи да припадници ранијих генерација нису били субјекти исте дужности. Ако су интереси толико фундаментални да генеришу дужности, онда они сигурно генеришу дужности за све који их могу угрозити. Тако су они који живе у садашњем времену у обавези да се не понашају на начине на који ће бити пријетња појединцима у будућем времену. На основу тога, може се закључити да ће будући људи имати права и такво стање захтијева унапријед дефинисано постојање обавеза претходних генерација.²⁶

Такође, многи од оних који поричу да будући људи имају права, ублажавају ту тврдњу помирљивим изјавама. Често тврде, на примјер, да особе имају дужности према будућим генерацијама.²⁷ Наравно, тачно је да појединац према другима може имати дужности које не захтијевају да ти други посједују кореспондирајућа права. Ипак, тешко је заступати „аргумент из непостојања“ да би се подрила тврдња да будући људи имају права док се суштински сматра да према њима постоје само дужности. Ако тренутно непостојање будућих људи има за последицу да они не могу имати права, такво стање уједно подрива сваку тврдњу да они имају морални статус који би требало поштовати или да имају интересе који не смију бити угрожени.

Ипак, постоје и други ставови о правима будућих људи. Према теорији Амартје Сена (*Amartya Sen*) о „циљном систему права“²⁸, тај појам је дефинисан као: „Морални систем у којем су испуњење

²⁵ Robert Elliot, „The Rights of Future People“, *Journal of Applied Philosophy* 2/1989, 160–162.

²⁶ Simon Caney, „Human Rights, Responsibilities and Climate Change“, *Global Basic Rights* (eds. C. R. Beitz, R. E. Goodin), Oxford University Press, Oxford 2009, 227–247.

²⁷ W. Beckerman, J. Pasek, 18, 25.

²⁸ Amartya Sen, „Rights and Agency“, *Philosophy and Public Affairs* 1/1982, 15.

и неостварење права садржани међу циљевима, укључени у вредновање стања ствари, а потом примијењени на избор дјеловања кроз посљедичну повезаност.“ Ако примијенимо тај „безличан приступ“ на концесионо гледиште, долазимо до закључка да оно не тврди да садашње дјеловање нарушава одређено право (будуће) особе у смислу спрјечавања појединца да ужива право које би она у супротном била у могућности да ужива. Другим ријечима, захтијева се да се појединци не могу понашати на начине који би онима који буду рођени у будућности онемогућили да уживају у одређеним правима.²⁹

5.3. Здрава животна средина као интергенерацијска правда

Питање интергенерацијске правде у контексту права будућих генерација први пут је постављено пред Врховним судом Филипина (*The Supreme Court of the Philippines*) у јулу 1993. године. Тада је група дјеце, подржана од еколошке невладине организације „Еколошка мрежа Филипина“ (*PEN – Philippine Ecological Network*), у своје и у име будућих генерација, поднијела захтјев Влади да поништи дозволе за сјечу стабала, позивајући се на кршење њиховог уставног права на здраву животну средину. У току поступка поставило се питање њихове страначке легитимације, тј. правног статуса. Врховни суд је тада пресудио у њихову корист препознавши право будућих генерација на здраво окружење. Том приликом је истакао двије иновативне и често цитиране тврдње:

„Право на чисту животну средину и њено очување за будуће генерације је од фундаменталног значаја.“

„Постоји интергенерацијска одговорност за очување здраве животне средине, што значи да свака генерација има одговорност према наредној, а у том погледу дјеца су та која могу поднијети тужбу за заштиту права како своје, тако и будуће генерације.“³⁰

С друге стране, идеји интергенерацијске правде, једнакости и праву будућих генерација често се упућују бројне критике. Скептицизам у вези са идејом интергенерацијске правде према којој садашње генерације имају моралну обавезу према будућим генерацијама обично је поткријељен аргументацијом о логичкој немогућности да акције предузете у садашњости проузрокују штету припадницима будућих генерација. То би даље значило да ништа што ми урадимо у садашњости не може бити неправедно према људима који ће

²⁹ Ђорђе Павићевић, *Људска права – преиспитивање идеје*, Београд 2011, 291–293.

³⁰ Врховни суд Филипина, предмет *PEN – Philippine Ecological Network*, пуна пресуда доступна на: <http://www1.umn.edu/humanrts/research/Philippines/Oposa%20v%20Factoran,%...>, 1. април 2017.

постојати у далекој будућности. Такође, често се истиче и да будуће хипотетичке генерације не могу бити у позицији да подносе тужбе за заштиту својих права против садашњих јер, када оне буду постојале, садашњих више неће бити. Зато се поставља питање да ли уопште има смисла рећи да будућим нерођеним људима припадају нека права или бар неки вид компензације од стране садашњих.

Будуће генерације можда неће бити у позицији да подижу тужбе против генерација које постоје у садашњости, али то не треба да имплицира да они не посједују права. Наиме, уколико неко лице посједује неко право, из тога слиједи да други имају корелативну обавезу, али то не значи да то лице има лац права има моћ да принуди друге да поштују ту своју обавезу. Из тог разлога, из чињенице да будући људи не могу подносити тужбе, не треба олако изводити закључак да будуће генерације немају никаква права или да је начелна обавеза на поштовање правде непримјенљива између припадника удаљених генерација.³¹

Такође, идеји интергенерацијске правде упућују се критике и на рачун њене практичне остварљивости. Наиме, познато је да је сопствени интерес доминантан мотив и у економском и у политичком животу. Садашњи људи, бар они који имају моћ да креирају политику, сасвим сигурно немају жељу да покрећу социјалне и економске промјене које би се негативно одразиле на њихов профит и начин живота. С друге стране, будући људи немају политички утицај на основу права гласа, те ни на који начин нису у стању да изложе притиску оне који се понашају противно њиховим интересима. Стога се неријетко закључује да је интергенерацијска правда лијепа, али непрактична идеја, будући да нема мотивациону снагу. Ипак, како Џ. Томпсон (*J. Thompson*) истиче, не треба изгубити из вида да су правдољубивост и жеља за поступањем у складу са моралним назорима јак мотивациони фактор за многе људе, што доказују бројни примјери током историје када су појединци били спремни не само да покаже сопствени интересе, већ и да поднесу велике жртве зарад виших и племенитијих циљева³² ресурсних потреба будућних генерација, из разлога што су оне временски далеко у магли неизвјесности. Но, без обзира на етичку евалуацију садашњих акција, сви индикатори упућују да оне морају бити усмјерене ка очувању интергенерацијске једнакости, као императива опстанка људске врсте и потврде велике истине да је животна средина само зајам будућности, а не својина садашњости.

³¹ Clark Wolf, *Intergenerational Justice*, Iowa State University, Ames 2011, 282–283.

³² Janna Thompson, „What is International Justice?“, *Future Justice* (ed. H. Sykes), Future Leaders, Sydney 2010, 18–19.

5.4. Одрживи развој – компромис садашњих и будућих генерација

Многи теоретичари и политичари екологију називају субверзивном науком јер она напада право да се загађује околина не хајући за материјалне потребе човјека егзистенцијалног значаја. Други у одбрану екологије истичу да оно што екологију чини субверзивном лежи већ у самом њеном приступу човјековим проблемима, који је нужно холистички, што настоји да на цјеловит начин схвати човјеков положај у свијету, а не само поједине видове његове егзистенције. Опстанак друштва одувјек је, а сада ништа мање, условљен размјеном материја између човјека и природе. Биолошки то и јесте живот. Та размјена се вршила у различитим облицима – од нагонски условљених и једноставних до рационално испланираних, све сложенијих облика. Човјек све више свјесно уређује тај процес, прилагођава га и мијења. У том смислу, често се наводи да је та симбиоза далеко од узајамно корисне заједнице равноправности јер човјек у том процесу експлоатише природу. Међутим, није свако коришћење природних ресурса (па чак и оних иреверзибилних) експлоатација, већ само оно које је прекомјерно, које прелази одређену границу. Та граница се не може одредити у апсолутном смислу већ само релативно, и у времену и у простору. Раније генерације су могле да између више алтернатива развоја изаберу било коју, па и ону која би имала најпогубније дејство на животну средину, а да истовремено не угрозе свој опстанак и да чак још увијек имају здраву средину. Садашње генерације више немају ту „привилегију“. При савременом развоју производних снага и њиховом деструктивном капацитету не обезбјеђује свака алтернатива опстанак и развој човјека и друштва. То значи да се мора изабрати једна алтернатива која омогућава превладавање садашње супротности између човјека и животне средине, и то она која уједно обезбјеђује њихов истовремен и међусобан развој.

Најопштије речено, та граница је одређена таквим стањем у динамичкој равнотежи животне средине какво је нужно за опстанак и развој друштва, и сада и у будућности. Оно се, дакле, може обезбиједити само таквим дјеловањем појединих друштава и човјечанства у цјелини које не изазива посљедице у природној средини које се не могу поправити и/или које нису оправдане са гледишта друштвених потреба и очувања природе, без обзира на могућу реституцију.³³ Та је граница данас постављена оним што се назива концепт одрживог развоја.

Појам одрживог развоја услиједио је као плод напора Уједињених нација да се спријечи раст деградације животне средине као

³³ М. Рабасовић, 31, 41.

развој који „задовољава потребе садашњице не доводећи у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе“.³⁴ Тај интрагенерацијски и интергенерацијски компромис у почетку је био замишљен као алтернатива економском развоју, али је убрзо схваћен као његов неопходни суплемент који обезбјеђује „најбољи квалитет живота за сваког, како данас, тако и за генерације које ће доћи“.³⁵

На одрживи развој се не може гледати као на статичко стање, већ као на динамични процес у сталном и напетом развоју. Тај изузетно модеран концепт фундиран је као инструмент за задовољење тежње ка смањењу негативног утицаја на животну средину, уз истовремено повећање ресурсне ефикасности. У том смислу, одрживи развој представља за сада најпоузданији пут до остварења нужне симбиозе кључних критеријума и економије и екологије јер су обе окренуте ка развојним циљевима интензивно растуће популације (према подацима Организације за храну и пољопривреду – ФАО (*FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations*) до 2050. године планету ће насељавати око 9,5 милијарди људи) у условима све ограниченијих природних ресурса. У том смислу одржавање развоја, односно одржавање услова за развој, није само материјална претпоставка опстанка садашњих генерација него је и етичко питање одбране цивилизацијске части пред будућим генерацијама.³⁶

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

„Прихватамо да ниједна разлика међу нама није толико велика колико су велике промјене којима је изложено наше природно окружење.“

Декларација о еколошкој држави Црној Гори³⁷

Апстрактно и изоловано посматрано, питање заштите и унапријеђења животне средине не заслужује атрибут најтежег. Међутим, оно је нераздвојно повезано са најважнијим и најтежим проблемом

³⁴ World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford 1987, 56.

³⁵ The United Kingdom, Department of the Environment, Transport and the Regions, *A better quality of life: a strategy for sustainable development for the UK*, TSO, London 1999, 10.

³⁶ Слободан Покрајац, „Одрживи развој и еколошка економија као пословне парадигме“, *Школа бизниса* 4/2009, 25.

³⁷ Декларација о еколошкој држави Црној Гори, Скупштина Републике Црне Горе, 20. септембар 1991.

националних заједница и човјечанства у цјелини, као што су правци и брзина развоја, економски и политички проблеми, незапосленост, повећање броја становника, недостатак хране и воде, исцрпљивање извора сировина и енергије, супротности између земаља различитог степена развијености, разоружање и други. Будући да природа само пројектује слику односа који међу људима владају, деградација природне средине се указује као симптом најдубљих контрадикција индустријске цивилизације.³⁸ Још је 1908. године предсједник САД-а Теодор Рузвелт (*Theodore Roosevelt*) изјавио на Конференцији за заштиту природних извора: „Ми смо постали богати широко искоришћавајући природне изворе и са правом се поносимо нашим прогресом. Али дошло је вријеме да се запитамо шта ће бити када нестану шуме, када се исцрпе залихе угља, гвожђа и нафте, а осиромашено и испуцало тло поред ријека почне да оскрнављује њихову воду, огољавајући поља и спрјечавајући пловидбу. Ниједна катастрофа није извјеснија од еколошке уколико човјек не предузме на вријеме све што је потребно да би се она спријечила.“³⁹

Чињеница је да су закони природе много сложенији од наших представа о њима. Стога, право на здраву животну средину не треба посматрати у контексту његове статике, већ у његовој еволутивној динамици – као процес чији је крај још увијек далеко у магли неизвјесности. У том погледу треба се озбиљно замислити над питањем – да ли достигнућа цивилизације у крајњој линији постају њено проклетство?

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Beckerman, W., Pasek, J., *Justice, Posterity and Environment*, Oxford 2004.
- Birnie, P. W., Boyle, A. E., *International Law The Environment*, Oxford University Press, Oxford 2002².
- Милорад Цакић *et al.*, *Европски орјентисани курсеви за управљање животном средином*, Ниш 2004. (Milorad Cakić *et al.*, *Evropski orjentisani kursevi za upravljanje životnom sredinom*, Niš 2004)
- Caney, S., „Human Rights, Responsibilites and Climate Change“, *Global Basic Rights* (eds. C. R. Beitz, R. E. Goodin), Oxford University Press, Oxford 2009.

³⁸ Милослав Печујлић, *Човек и животна средина у Србији*, Београд 1977, 53.

³⁹ М. Рабасовић, 1–2.

- Дреновак Ивановић, М., Ђорђевић, С., *Практикум о праву на правну заштиту у питањима животне средине у управном поступку и управном спору*, Београд 2013. (Drenovak Ivanović, M., Đorđević, S., *Praktikum o pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine u upravnom postupku i upravnom sporu*, Beograd 2013)
- Eastel, P. L., *Justice Connections*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2013.
- Elliot, R., „The Rights of Future People“, *Journal of Applied Philosophy* 2/1989.
- George, P., *Све о животној средини*, Београд 1979. (George, P., *Sve o životnoj sredini*, Beograd 1979)
- Gonzales, C., *An Environmental Justice Critique of Comparative Advantage: Indigenous Peoples, Trade Policy, and the Mexican Neoliberal Economic Reforms*, Seattle 2011.
- Лилић, С., Дреновак, М., „Управна и управно-судска заштита права на учешће јавности у стварима од значаја за животну средину у Србији“, *Анали Правног факултета у Београду* 1/2009. (Lilić, S., Drenovak, M., „Upravna i upravno-sudska zaštita prava na učešće javnosti u stvarima od značaja za životnu sredinu u Srbiji“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 1/2009)
- Лилић С., *Еколошко право*, Београд 2010. (Lilić S., *Ekološko pravo*, Beograd 2010)
- Пауновић, М., Кривокапић, Б., Крстић, И., *Основи међународних људских права*, Београд 2007. (Paunović M., Krivokapić B., Krstić I., *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*, Beograd 2007)
- Павићевић, Ђ., *Људска права – преиспитивање идеје*, Београд 2011. (Pavićević, Đ., *Ljudska prava – preispitivanje ideje*, Beograd 2011)
- Печујлић, М., *Човек и животна средина у Србији*, Београд 1977. (Pečujlić, M., *Čovek i životna sredina u Srbiji*, Beograd 1977)
- Покрајас, С., „Одрживи развој и еколошка економија као пословне парадигме“, *Школа бизниса* 4/2009. (Pokrajas, S., „Održivi razvoj i ekološka ekonomija kao poslovne paradigme“, *Škola biznisa* 4/2009)
- Рабасовић, М., *Право на здраву животну средину као основно право човека*, Београд 1986. (Rabasović, M., *Pravo na zdravu životnu sredinu kao osnovno pravo čoveka*, Beograd 1986)
- Ракић Водинелић, В., „Еколошко право као право човека“, *Правни живот* 9–10/1994. (Rakić Vodinić, V., „Ekološko pravo kao pravo čoveka“, *Pravni život* 9–10/1994)

- Robinson, F., „Globalizing Liberalism? Morality and legitimacy in a liberal global order“, *Politics and Globalization* (ed. M. Shaw), Routledge, London – New York 1999.
- Sen, A., „Rights and Agency“, *Philosophy and Public Affairs* 1/1982.
- Симовић, Д., Аврамовић, Д., Зекавица Р., *Људска права*, Београд 2013. (Simović, D., Avramović, D., Zekavica, R., *Ljudska prava*, Beograd 2013)
- The United Kingdom, Department of the Environment, Transport and the Regions, *A better quality of life: a strategy for sustainable development for the UK*, TSO, London 1999.
- Thompson, J., „What is International Justice?“, *Future Justice* (ed. H. Sykes), Future Leaders, Sydney 2010.
- Вукасовић, В., *Међународноправно регулисање права на здраву животну средину*, Београд 2003. (Vukasović, V., *Međunarodnopravno regulisanje prava na zdravu životnu sredinu*, Beograd 2003)
- Вучинић, Н., *Основи људских права и слобода*, Подгорица 2001. (Vučinić, N., *Osnovi ljudskih prava i sloboda*, Podgorica 2001)
- Wolf, C., *Intergenerational Justice*, Iowa State University, Ames 2011.
- World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford 1987.

Andreja Mihailović, LL.M.

PhD candidate

University of Belgrade, Faculty of Law

THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT AS AN INTERGENERATIONAL PHENOMENON

Summary

The necessity of considering the right to a healthy environment in the context of intergenerational phenomenon is especially fueled by accusations that the current generations live at the expense of future unborn generations, which is often accompanied by a rather brutal rhetoric like „suspensive robbery“ (as the famous environmental activist Paul Hawken points out: „We have an economy where we steal from the future, sell in the present and we call that GDP“). In that sense, the paper analyzes the temporal range of the right to a healthy environment by addressing its substance, the idea of intergenerational justice and equality, the ability of

future generations have rights in the present, as well as sustainable development – until now the most optimal compromise between seemingly irreconcilable demands of economy and ecology as well as the interests of present and future generations.

Key words: *The right to a healthy environment. – Intergenerational justice. – The right of future generations. – Sustainable Development.*

Article history:

Received: 1. 4. 2017.

Accepted: 30. 6. 2017.